

Göran Rosenberg

Tilbake til gettoen

Photo: Cecilia Parsberg

Natten til den 27. oktober 2006 dør min tante Bluma, og trettiseks timer senere sitter jeg på flyet til Tel Aviv. Jødiske begravelser er en rask affære, og jeg har bare atten timer til rådighet. Beskjeden om Blumas død kom uventet, og beslutningen om å reise var ikke gjennomtenkt, men vel om bord på flyet kommer tankene og minnene. Tankene på fortellingene som forstummet og lenkene som brast. Erindringen om glitrende øyne og smittende latter, om et vell av historier på en ustyrlig språkflom av polsk, jiddisch og hebraisk, av ubendig livsglede mot en bakgrunn av ujevnelige livserfaringer.

Bluma var født i 1915 i den østpolske byen Chelm, folkloristisk berømt for sine byoriginaler (akkurat som min egen fødeby, Södertälje). Hun var elleve år eldre enn sin yngste søster og dermed den eneste av de to overlevende medlemmene i familien Staw med en noenlunde levende erindring om stedet hvor min mor ble født. På et lydbånd i et format som det ikke lages noen båndspiller for lenger, fortalte hun for mange år siden om minner fra Chelm. Eller om det bare var historier fra Chelm. Når hun prustende av latter fortalte om den lokale mirakelrabbineren og hans mirakuløst effektive råd og velsignelser (ved en vanskelig barnefødsel, bind en tråd fra sengen til den eller den bønneboken), visste jeg ikke riktig om hun mintes eller fantaserte, og jeg er heller ikke sikker på om jeg forsto alt hun sa, men jeg er etter hvert blitt temmelig sikker på at det lille hun rakk å fortelle meg, er alt jeg noensinne vil få vite om den verden som min mors slekt kom fra.

Min mor Hala var bare fem år gammel da morfar Jankiel (Jakob) og mormor Rachela (Rakel) med fem døtre og en sønn forlot Chelm for å skape seg en ny fremtid i den myldrende industribyen Lodz. Og bare tretten år gammel da tyskerne okkuperte Lodz og sperret jødene inne i en getto bak murer og piggråd. Og bare sytten år da familien i september 1944 ble deportert fra gettoen i Lodz till utvelgelsesrampen i Auschwitz og de fleste historiene forstummet for alltid. Morfar Jankiel og mormor Rachela ble sendt rett i gasskammeret, akkurat som min eldste tante Dorka med sin ett år gamle sønn Ovadja (min eldste fetter). De fire yngre søstrene ble vurdert som arbeidsdyktige, og etter noen dager under en himmel farget svart av røyken fra krematoriene, ble de transportert til konsentrasjonsleiren Stutthof øst for Gdansk. I Stutthof døde min moster Bronka. I Slupsk utenfor Gdansk, omtrent en måned etter frigjøringen, døde min tante Sima. Min onkel Shlomo, som hadde forlatt Lodz før gettoen, ble drept av tyskerne "ett eller annet sted i det sørøstlige Polen".

De to overlevende medlemmene av familien Staw, min senere tante Bluma, som nå var tretti år gammel, og Hala, som senere skulle bli min mor, og som fremdeles bare var nitten, reiste tilbake til Lodz etter frigjøringen for å finne noe eller noen å leve videre for, men ingen av dem fant det de lette etter der. Hala fant den hun lette etter — han som skulle bli min far — i en transittleir for polsk-jødiske Røde Kors-flyktninger i Furudal i Dalarna. Hun lyktes sommeren 1946 å komme seg til Sverige fra Polen via flyktningleiren Bergen-Belsen i Tyskland. Det var ingen selvsagt ting at dette kunne gjennomføres. Hun klarte det fordi hun ikke nølte med å reise i falskt ærend og med falskt navn og med en delvis forfalsket historie, og jeg har etter dette aldri klart å bli opprørt over flyktninger som har sett seg tvunget til å gjøre det samme.

Tante Bluma ble i Polen i enda noen år, startet et lite tekstilgrossistfirma, giftet seg med Leon, fikk to sønner, mine fettere Jakob og Isak. Men de antijødiske stemningene var fortsatt sterke. De få polske jødene som kunne vende tilbake, oppdaget altfor ofte at de ikke hadde noe hjem å komme tilbake til. Den antijødiske pogromen i Kielce 4. juli 1946¹ gjorde i praksis slutt på tusen års jødisk historie i Polen. I løpet av noen år hadde de fleste av Polens gjenværende jøder forlatt landet. I 1949 ble døren åpnet for jødisk emigrasjon til den nyopprettede staten Israel, og den siste representanten for min familie på polsk jord stengte den bak seg — for aldri mer å vende tilbake. Min mor reiste aldri til Polen igjen, min tante Bluma gjorde det en eneste gang med sine barn og barnebarn da hun var nesten 90 år gammel og ikke lenger redd for noe i denne verden.

Jeg bytter fly i Wien. I flere år har det ikke vært regulære direkteflygninger mellom Sverige og Israel — ja, faktisk ikke mellom Norden og Israel i det hele tatt (i skrivende stund har det imidlertid gått et ukentlig charterfly mellom Stockholm og Tel Aviv). Turisttrafikken har minket og forretningklimaet blitt kjøliger. Israel vekker stadig mindre interesse og beundring og stadig mer forskrekkelse og motvilje. Den førtiårige okkupasjonen blir av flere og flere i omverdenen oppfattet som kriminell, den jødiske koloniseringen av Vestbredden som provoserende, den stadig pågående mur- og stengselsbyggingen på palestinsk jord som ulovlig, og at det militære overgrepet er uforholdsmessig brutalt og virker mot seg selv. Stadig flere ser Israel som en trussel og ikke som et løfte. Stadig flere velger bort israelske Jaffa-appelsiner og avokados fra handlevognene og direkteflyet til Tel Aviv bort fra sine reiseplaner.

De fleste av passasjerene på flyet fra Wien er israelere, mange av dem er ortodokse jøder. Vognen med forhåndsbestilt kosher-mat er like stor som vognen med standardkylling. En kristen turistgruppe fra Norge fyller noen seterader lengst bak. Kristne gruppereiser synes å være upåvirket av krigs- og voldskonjunktorene i området, eller kanskje heller omvendt påvirket: Jo mer vold og uro i det hellige land, desto flere grunner til å reise. Det aner meg at gruppen på flyet reiser delvis for å solidarisere seg med sine palestinske trosfrender i Ramallah eller Betlehem. Jeg frykter at andre kristne grupper reiser for å solidarisere seg med jødene gjenerobring av det hellige landet for derved å fremskynde det apokalyptiske slaget mellom det onde og det gode ved Armageddon, og Jesu gjenkomst.

Den nybygde terminalen ved Ben Gurion-flyplassen er luftig og lys, og gangavstandene langs svakt skrånende og digre, glassinnbygde arkader er enorme. Det er lett å luller inn i en følelse av åpenhet og normalitet, i hvert fall

før man kommer frem til pass- og sikkerhetskontrollen, som på den annen side ikke er så mye verre enn noe annet sted. Potensielle terrorister har vi etter hvert blitt alle sammen — overalt. I den forstand har Israel blitt verden — og verden Israel.

Det er på veien ut fra flyplassområdet at Israel umiskjennelig blir Israel igjen. Eller kanskje det heller er slik at det er på veien ut at jeg innser hvor symbolsk flyplassområdet er for det landet som Israel har blitt. Det er et stort område, nesten som en liten by å se til. Man må kjøre ganske lenge langs godt asfalterte, palmeprydete og iblant dårlig skiltede bulevarder og motorveier for å komme til flyplassgrensen, som er minst like inngjerdet og overvåket som grensen mellom to normalt bevoktede land. Innenfor stengselet fins det ikke bare rullebaner, terminaler, butikkarkader, hangarer, hoteller, parkeringsplasser, vedlikeholdsbygninger og andre ting som man kan vente å finne på ett flyplassområde, men også åkre og appelsinlunder og annet som vanligvis ligger utenfor.

Et godt rustet mini-Israel, tenker jeg.

Et lite festningsverk inni det store.

Et siste tillfluktssted under den siste beleiringen.

Det er ikke første gang jeg tenker på Masada når jeg kommer til Israel. Ikke bare fordi jeg en gang ble oppdratt i den tro at staten Israel var slutten på en to tusen år gammel historisk parentes der begynnelsen hadde navnet Masada. Men også fordi jeg lenge hadde blitt skremt av koblingen mellom ett jødisk masseselv-mord i en beleiret fjellfestning år 73 e. Kr og staten Israels kamp for å overleve. Av sammenligningen mellom Israels situasjon og Masadas. Av forestillingen om Israel som en evig festning under evig beleiring. Av det rituelle løftet ved innvielsen av nye soldater at Masada aldri må falle igjen. Av det nasjonale mantraet *ein brira*, intet valg. Intet valg mellom forsvar og nederlag. Mellom overlevelse og selvmord.

I en israelsk dokumentarfilm fra 2005, "Hevn et av mine to øyne" (*Nekam achat mishtei einai*) av Avi Mograbi, fremstilles i monoton detalj den fortsatte eksistensen av en illevarslende selvmordskult i den jødiske statens mytologiske og ideologiske hjerte. I scene etter scene kommer gruppe etter gruppe av jødiske ungdommer, år etter år, i den bitende vinden og den blendende solen og den svimlende utsikten fra Masadas topp, for å lytte til versjon etter versjon om hvorfor det var rett og riktig og storartet av ni hundre beleirede medlemmer av en fanatisk jødisk sekt, selotene, heller å begå selvmord enn å falle i romerske hender. Om heltemotet i at mennene først drepte sine egne kvinner og barn, og senere trakk lodd om hvem av dem som skulle drepe de andre og deretter seg selv.

"Hva hører dere?" spør en kalottprydet reiseleder utålmodig mens en gruppe jødiske ungdommer lukker øynene i vinden. Og han gir seg ikke før de svarer riktig (noe som tar litt tid). Det de skal høre, er lyden av ytre trussel og indre dødsforakt. Det de skal tenke, er det som selotene tenkte. Det de skal mene, er at selotene gjorde det eneste mulige. "Ser dere restene av muren der nede?" sier en annen reiseleder til noen andre ungdommer ved en annen anledning og peker ut over stupet. "Den ble bygd av romerne for å stenge de beleirede hermetisk inne, den var en gang to meter høy og omringet hele festningen. Og ser dere de steinhaugene med to hundre meters mellomrom? Det var

vakttårnene."

Ungdommene ser og nikker. Hadde de kunnet se lenger, til Betlehem og Jerusalem, hadde de fått øye på en annen mur; betydelig lengre, betydelig høyere og betydelig mer ugjennomtrengelig. Ikke bygd for to tusen år siden av romerne for å stenge jøder inne, men i dag av den jødiske staten for å stenge palestinerne ute. Enkelte steder er muren riktignok ikke en regelrett mur, men snarere et elektronisk overvåket metallstengsel flankert av brede sikkerhetssoner, dype grøfter, ruller med skarp piggråd og militært patruljerte veier, men ordet mur er saklig og symbolsk betegnende. Selv der hvor det "bare" er et stengsel som trekkes frem, så er den åpenbare hensikten ensidig å sperre palestinerne inne på et område som mindre og mindre minner om en palestinsk stat og mer og mer om et palestinsk fengsel.

Gjennom hele filmen løper en telefonsamtale mellom den israelske regissøren i bildet og stemmen til en usynlig palestinsk venn et eller annet sted på den andre siden av muren, noen ganger under portforbud. "Jeg øver meg i å være død," sier vennen. "Når folk her ikke lenger synes de har noe å leve for, da ønsker de heller å dø."

Ved en låst grind i den høye piggrådbarrieren venter noen mennesker på å få passere, men ingen åpner. Kameraet iakttar dem gjennom hullene i stengselet. Timene går, solen flytter seg, israelske patruljebiler passerer, menneskene gestikulerer, bønnfaller, resignerer. "Dette er slutten," sier en mann i førtiårsalderen. "Vi har ingenting å leve for."

"Dere kommer ikke gjennom her. Forsvinn herfra." Knitrende høyttalerstemmer fra usynlige soldater bak svarte kikkhull i massive vakttårn eller i vel forskansede panserkjøretøy skriker ut sine advarsler og ordrer til en uopphørlig strøm av mennesker som dag etter dag er tvunget til å ydmyke seg for overmakten. I en scene er det en syk kvinne som kommer i ambulanse for å forenes med sin familie på den andre siden av et panserkjøretøy og en stridsvogn.

"Hun blør," roper en mann som bærer kvinnens eiendeler i en grønn plastpose.

"Det raker meg ikke. Kom dere av gårde," rasper en metallisk høyttalerstemme fra mørket bak gittervinduet i panservognen.

Mannen forsøker bønnfallende å nærme seg.

"Bare kom dere av gårde," knitrer det på gebrokkent arabisk fra mørket bak gitteret. "Kom dere av gårde!"

Ambulansen venter med blinkende rødlys på å få kjøre videre. "Bare til Beit Furik," ber ambulansesjåføren, men høyttalerstemmen er ubønnhørlig.

"Gå inn igjen. Kom dere av gårde," knitrer det mens panservognen svinger rundt og gjør en truende bevegelse fremover. Den syke kvinnen blir hjulpet tilbake inn i ambulansen som sakte snur og kjører tilbake. På den andre siden av panservognen står hennes tomhendte slektninger, en eldre mann med hvitt skjegg og rød- og hvitrutete *kafiya*, en ung kvinne med grått tørkle på hodet og med et lite barn på armen, en jente i tenårene, en liten gutt i syvårsalderen.

"Måtte Gud ydmyke dem slik de ydmyker oss," sier kvinnen til kameraet. Den unge jenta gråter voldsomt. Panserkjøretøyet og stridsvognen står ubevegelige

i bakgrunnen.

"Ikke vær redd, lille venn," sier den unge kvinnen. "Gud ser oss. Gud skal hjelpe oss. Gud kommer til å befri oss fra dem."

Så gråter også hun.

"Forsøk å leve dere inn i hvordan de følte det," sier en av guidene oppe i vinden på Masada. "Prøv å forstå hvorfor de gjorde det de gjorde."

"Romere, vi gir oss ikke!" roper noen israelske skolebarn ut over stupet. "Romere, vi gir oss ikke," gjaller ekkoet mellom fjellveggen.

"Kom og lev med oss i to dager og prøv å forstå hvordan vi har det," sier den palestinske stemmen på den andre siden av muren. "Forstå hvorfor vi ikke lenger frykter døden. Hvorfor det ikke spiller noen rolle for meg om jeg lever eller dør."

Hvordan blir man en selvmordshelt? Den bibelske tradisjonen vet. Den har sin egen. La meg dø med filisterne, sier Samson til Gud når han til slutt, forrådt av Dalila, uten krefter og med øynene stukket ut, står utstilt foran en folkemasse for å ydmykes. Gi meg styrken en siste gang, ber han, slik at jeg i det minste får hevet ett av mine to øyne.

Fortellingen om hvordan Samson i det øyeblikket får tilbake sin styrke, velter husets søyler og drar tre tusen filistere med seg i døden, har generasjon etter generasjon av israelske skolebarn lært å lese som en heltesaga.

"Hvem av dere kan leve seg inn i hva Samson føler når han står der?" spør en lærerinne i Avi Mograbis film. "Han føler at det er bedre å begå selvmord," svarer en elev. "For da kan han selv bestemme hvordan han skal dø. Og da kan han drepe filistere også."

I den etterfølgende scenen har noen palestinske menn blitt arrestert ved en veisperring og beordret til å stille seg side ved side med ansiktet vendt bort. En av mennene snur på hodet og kommanderes opp på en løs stein som ligger på bakken. "Se hva de gjør med oss," sier mannen til kameraet og balanserer på steinen.

Enda en mann snur på hodet og kommanderes opp på en annen stein.

Ti menn på rad, to menn på en stein. En kald vind tar tak i jakkene og trøyene deres. Alle hutrer. Ingen snur seg. Ingen får lov til å røre på seg.

Bare ydmykelsens giftige frø beveger seg fritt.

Mine første minner om tante Bluma er fra sensommeren 1956, da Nasser hadde nasjonalisert Suezkanalen og det var mer urolig enn vanlig langs våpenstillstandslinjene fra 1949. En ny krig mellom Israel og Egypt virket sannsynlig, og hun syntes det var en god anledning til å ta med seg barna til søsteren i Sverige. Hvordan alle sammen fikk plass i vår lille toroms leilighet på Hertig Carls väg i Södertälje Södra, tre voksne og fire barn, husker jeg ikke, og det er bare i ettertid at jeg har forstått hvorfor de kom. Dette var før flyets og ferieturismens tid, og beslutningen om å legge ut på en så lang og krevende

reise måtte ha vært tøff.

I ni uker forsøkte to rødhårete villbasser fra en tøff sentrumsgate i den kulturelle kakofoniens Tel Aviv å gjøre seg hjemmekjente i det homogeniserte svenske folkhemmet. Det gikk ikke så bra. Jeg mislikte at de snakket et fremmed språk, ødela lekene våre og lånte de ulåste syklene våre, mens de ropte etter meg mellom husrekkene når jeg gjemte meg blant bøkene og tegneserieheftene hos min poliorammede kompis Bertil. Helt på slutten begynte Jakob å snakke svensk, og vi begynte så smått å finne hverandre.

Fra senere på høsten husker jeg pappas bekymrede bøyde hode over radioapparatet med de knitrede reportasjene fra den krigen som etter hvert brøt ut, og som endte med at Israel greide å flytte sine barrikader frem til Suezkanalen. Men da hadde tante Bluma og søskenbarna allerede reist tilbake. Jeg går ut fra at de ikke kunne være borte så lenge de ville. Jeg tror også at de lengtet hjem. Til Israel.

Fem år senere, sommeren 1961, reiste vi til Israel for å ta situasjonen og fremgangen nærmere i øyensyn. Året etter gikk flyttelasset, og ved flere anledninger ble tante Blumas leilighet på Shenkingaten mitt andre hjem. Madrasser og senger ble tryllet frem etter behov fra solide skap langs de nakne veggene. Tidlige sommermorgener, før varmen hadde trengt inn gjennom de tunge trepersiennene, serverte hun rømme, *shamenet*, ferskt brød og en tallerken finhakkede grønnsaker før hun hastet av gårde i sine brede sko og blomstrete kjoler til en liten klesbutikk et eller annet sted i virvaret av smågater bak det travle kamelmarkedet. Når hun kom hjem, var det som regel mørkt og de blomstrete kjolene våte av svette, men det varte ikke lenge før en tretteters middag ble tryllet frem i kjøkkenet og stolene ble trukket frem rundt bordet ute på den kjølige balkongen, og kortspillkvartetten var fulltallig og budene og latteren og skrønene og sigarettøyken begynte å blande seg med andre lyder og dufter i den hud- og vindusløse Tel Aviv-natten.

Sorgløshet kan nok være en selvbedragersk tilstand, og den sorgløsheten som jeg så tydelig forbinder med de smilende ansiktene rundt Blumas bord, var slett ikke ukomplisert. **Alle hadde de vært i helvete, og alle hadde de blitt tvunget til å finne noe annet å leve videre for, og alle visste av dyrekjøpt erfaring at Israel ikke var paradiset.** Det var en mildt sagt kompleksfylt befolkning som i en ti års tid fylte den nye staten med sine fobier og forventninger. Og en mildt sagt kompleks politisk og militær virkelighet som den med eller mot sin vilje ble gjort delaktig i. I det lumre nattemørket utenfor tante Blumas balkong kunne Tel Aviv se ut som en hvilken som helst nybyggerby ved Middelhavet. Det vil si, dersom man lot være å se for langt ut — og for dypt inn. Om man unnlot å se Israel som det det også var: en festning bevæpnet til tennene, etablert på omstridt grunn, av et svært traumatisert folk.

Og for en tid syntes det å fungere. En rask bevegelse fremover kan for en stund holde fortiden på avstand. Og Israel beveget seg raskt i disse årene.

Mennesker som ellers ville ha blitt slukt av mareritt om tilintetgjørelse, ble i stedet oppslukt av drømmer om gjenfødelse. De ytre grensene var riktignok snevre og usikre, Auschwitz-grenser, som daværende utenriksminister Abba Eban kalte dem etter krigen i 1967, men de indre horisontene var ennå vide og løfterike og Israel et land av rettferdige og rettferdiggjorte. Rettferdige i sin gjenkomst til historien, rettferdiggjorte gjennom det som historien til da hadde krevd av dem. Her fantes ikke den fortærende følelsen av innestengthet og blindgate som senere skulle oppstå i takt med at fremskrittet ble til messianske territoriedrømmer og rettferdigheten

til overmott, okkupasjon og forakt.

Jeg mener å huske at det var noen fine år, de årene da det fuktige og varme mørket utenfor den svake lyskjeglen over korspillerne på tante Blumas balkong syntes mett av nystekt brød og sydende forventninger.

Da hardt arbeid i full fart fremover syntes å kunne holde det forgangne på avstand.

Det har allerede blitt mørkt da jeg blir ført inn i en stor villa i Ramat Hasharon, en velstående forstad nord for Tel Aviv. De tunge portene til oppkjørselen er flombelyste og videoovervåket, og veien fra porten til rommet hvor vi samles, går over blankpolert marmor. Jeg har aldri vært her før og blir unektelig en smule overrasket ettersom jeg ikke visste at det fantes et sånt hus i tante Blumas nærmeste familie. Min fetter Isak arbeider som bakkeansatt på flyplassen, og han kone Sara som saksbehandler i kommunen, og ingen av dem ville ha drømt om å bo slik. Men huset tilhører Isaks svigerinne, som giftet seg med en fremgangsrik og velstående produsent av plastemballasje — og dermed til en levestandard og en livsstil som bare for noen tiår siden ville ha skåret de fleste israelere i øynene.

Rundt et stort bord fullt av tallerkener og glass sitter noen av de nærmeste pårørende og forsøker å fordøye det som har hendt. Isak, som har tatt morens død tungt, sitter rødøyd og taus mens lydnivået stiger hos de andre. Matretter blir båret inn og ut, og etter en stund kommer et brett med vodkaglass, og etter enda en stund demonstrerer min fetters svoger det avtakbare taket over bordet der vi sitter. Det er nyreparert, sier han og trykker på en knapp, og den svarte oktoberhimmelen åpner seg svakt surrende over oss. Enda litt senere vil han vise sin datters bryllup. Jeg vet ikke hvor mange ganger denne filmen allerede har blitt vist på den store flatskjermen på veggen, og hvor mange ganger de andre som sitter rundt bordet har sett den, men jeg ser den for første gang. Det er en mildt sagt påkostet film, egentlig en slags privat dokusåpe, med sære dramatiseringer av alle hendelsene på bryllupsdagen: bruddefrokosten om morgenen, brudens forvandling fra puppe til sommerfugl hos byens dyreste frisør og byens mest eksklusive moteforretning, vennene som forteller, hovedpersonene som bedyrer sin kjærlighet, serveringen av firehundreogfemti gjester på Hilton i Tel Aviv, pyntingen av festlokalet, fremkjøringen av limousinene, mylderet rundt drinkene, kyssingen på kinnet, kortintervjuene. Omtrent midt i filmen, dramaturgisk sett altfor tidlig, fortellingens finale, vielsen under baldakinen, hvorpå filmen blir oppløst i lange kamerasveip over middagsbord og middagsgjester, lange scener fra et show med Grand Prix-vinneren Dana International, stadig mer trivielle sekvenser fra dansen og festen og nachspeilet. Filmene ruller og går lenge etter at jeg har sluttet å følge med.

Jeg lurer på hva en sånn film må ha kostet, og et sånt bryllup, og noen rundt bordet sier — som om det skulle være den naturligste sak i verden — at et bryllup i Israel på dette nivået koster omtrent en kvart million dollar.

Bare noen mil herfra bygger Israel en åtte meter høy mur mot palestinerne. For å beskytte seg mot dem, ydmyke dem, beseire dem. **På den ene siden av muren håpløshetens helvete, tenker jeg. På den andre siden dårenes paradisi.**

Hvem er det som egentlig omringer hvem?

Klokken elleve neste morgen kjører vi i en liten bilkaravane til den store gravplassen i Holon, sør for Tel Aviv. Det er et vidstrakt område over hva som en gang må ha vært sanddyner. Graver så langt øyet rekker. Jødiske graver graves aldri opp. Grav legges til grav, og når det ikke går lenger, grav oppå grav, helt til gravplassen er full. Fylte jødiske gravplasser, mer eller mindre i forfall, er ofte de synligste sporene etter den levende jødiske verden som en gang fylte deler av Europa.

Det jødiske begravelseritualer er enkelt og vakkert. På en bære på hjul i et utendørskapell ligger tante Bluma innsvøpt i svart, brodert fløyel. Konturene av den lille kroppen hennes synes gjennom tøyet. En ganske ung rabbiner i svart frakk og lange hårløkker ved ørene går frem til et lite podium bak båren for å fremsi *kaddish*, bønningen over de døde. Jeg har skjönt at familien har anstrengt seg en smule for å få akkurat ham på kort varsel, men jeg blir unektelig litt forbauset når han dukker opp, ettersom jeg ikke hadde kunnet forestille meg en ultraortodoks rabbiner i rollen som særlig utvalgt sjelsørger i tante Blumas meget verdslige og til sine tider klart uttalte antireligiøse familiekrets.

Så sier den unge rabbineren noe som faktisk gjør ham litt spesiell også i mine øyne. Han sier det halvt syngende, halvt klagende som i bønn, og til å begynne med hører jeg mer tonene enn ordene. Så hører jeg en lignelse om patriarken Abraham og tante Bluma. "Liksom Abraham en gang forlot sitt land og sin slekt og sin fars hus for å begynne et nytt liv i det land som Gud hadde lovet ham," halvt synger rabbi Dan Lau, "slik forlot en gang også Bluma Genislaw, velsignet være hennes minne, sitt land og sin slekt og sin fars hus for å begynne et nytt liv i staten Israel."

Ja, tenker jeg, **Bluma forlot alt og så seg aldri tilbake, og prøvde resten av sitt liv å se fremover.** Mot slutten så hun dårligere og dårligere, og jeg fikk inntrykk av at det hun så, ikke var det hun hadde håpet å få se.

Båren med liket blir trillet ut under åpen himmel og i et endeløst rutemønster av smale ganger mellom tett bebygde gravkvartaler. De fleste gravene er tradisjonelt beskjedne, liggende plater i hvit stein, men på flere steder langs veien reiser det seg veldige nybygde palasser i blankpolert svart eller rød marmor med inskripsjoner i gull og med bilder av de døde i sine glansdager etset inn i steinen. Inskripsjonene på russisk eller georgisk vitner om en nylig importert gravkultur. Størrelsen og ødselheten og kontrasten til det ensartede havet av hvite gravsteiner rundt omkring vitner, akkurat som bryllupet på Hilton, om et nytt klassesamfunn.

Vi samles rundt en nyoppkastet grav inneklemt mellom tettliggende gravsteiner. Her hviler allerede Leon og Leons søster Carola, og bare én grav gjenstår. Båren blir løftet av trillevognen, bæres inn mellom steinene og holdes langsomt frem over graven slik at den hvitdraperte kroppen kan gli ut fra det svarte fløyelstrekket og ned i den rødhvite sanden. Deretter hjelper vi alle til med å fylle tante Blumas siste hvilested med et spadetak.

Gravsteinen hennes blir, akkurat som Leons og Carolas, en liggende plate i hvitt.

På den andre siden av muren eller barrieren eller stengselet eller hva man nå vil kalle det voksende festningsverket som etter sigende er til for å beskytte

staten Israel mot ytre fiender, der har det palestinske helvetet stadig blitt verre. Litt eller litt har forutsetningene for et menneskelig samfunn blitt rasert. Kommunikasjonene er ødelagt, økonomien er kvalt, kontaktveiene er blokkert, selvfølelsen har blitt ydmyket, og håpet om forandring har sluknet mer og mer. Dermed har også livsviljen blitt svakere, og dødsviljen kommer til stadig mer destruktive uttrykk.

Ingen kan bli forbauset over det sosiale inferno som har oppstått som følge av dette. Den forutsigbare følgen av fremkalt frustrasjon er aggresjon, og den forutsigbare følgen av fremkalt samfunnsødeleggelse er vold og lovløshet. I et klassisk eksperiment fra 1941 (Barker, Dembo, Lewin) ble en gruppe med små barn vist et rom fullt av leker på den andre siden av en gittervegg, og de fikk vite at de skulle få leke med dem, noe de også fikk etter hvert, men først etter å ha vente en lang stund. En senere gruppe fikk adgang til lekene med det samme. Forskjellen i barnas adferd var slående. De som ikke hadde måttet vente, lekte kreativt og avslappet. De som hadde ventet, lekte destruktivt og aggressivt og kastet lekene i veggen.

Å dele opp en gruppe barn i to og få dem til å begynne å hate hverandre, er enkelt. Gi den ene gruppen straff og den andre belønning. Anerkjenn den ene, men ikke den andre. Lov den ene det du i stedet gir til den andre.

Å splitte og herske er en velkjent metode for å rasere et samfunn. Rasingen av de palestinske samfunnene i Gaza og på Vestbredden og deres oppløsning i vold og anarki er det mest forutsigbare resultatet av en israelsk politikk som, iallfall siden 2001, har hatt som mål å faktisk umuliggjøre opprettelsen av en palestinsk stat som er verdt navnet ved siden av Israel. Det har skjedd gjennom den systematiske undergravingen, ydmykelsen og svekkelsen av hver eneste palestinske leder med folkelig mandat til å forhandle med Israel. Først sperret man den folkevalgte Yassir Arafat inne til han døde, senere trakk man teppet vekk under den folkevalgte Mahmoud Abbas til han ble patetisk, så boikottet man den folkevalgte "Hamaregjering" (i praksis et fengselsstyre) til den ikke fungerte lenger, deretter støttet man åpent Fatah mot Hamas, så var man tilskuere når lovløsheten spredte seg og palestinerne helt forutsigbart begynte å slå hverandre i hjel.

Nei, man trengte ikke noe laboratorieeksperiment med skolebarn for å innse hvordan palestinerne på den andre siden av muren eller barrieren eller stengselet, med tiden skulle komme til å oppføre seg. Den finlandssvenske poeten Claes Andersson har fint og enkelt formulert det vi alle burde vite:

Att göra en mänska galen är lätt.

Ta ifrån honom allt.

Titta så konstigt han bär sig åt.²

Hvis noen lurer på hvorfor Israel bruker overtaket sitt til å gjøre det som alle skjønner kommer til å gjøre palestinerne gale, så er mitt svar at også Israel har et samfunn av gale. På "innsiden" av muren (eller barrieren eller stengselet), beskyttet av områdets mektigste militærapparat, i ly av regionens sterke økonomi, lever det mennesker som er overbevist om at alt de har, når som helst kan bli tatt ifra dem, og at det minste tegn på militær svakhet er det første skritt på veien mot Auschwitz.

Noen vil kanskje si at det er en overbevisning som baserer seg på erfaring og ikke på galskap. At forklaringen på israelernes forfølgelsesvanvidd er at noen faktisk forfølger dem. At palestinerne, med velvillig støtte fra araberne og muslimene og alle verdens jødehatere, bare venter på muligheten til å tilintetgjøre den jødiske staten. At jødene er og forblir evige ofre for evige fiender og at palestinerne/araberne/muslimene er vår tids nazister (noe som Irans Auschwitz–fornektende president Ahmadinejad unektelig synes å bekrefte). At palestinerne aldri kommer til å forsone seg med staten Israel og at fred med palestinerne er en illusjon.³ At det eneste språket jødernes fiender forstår, er den militære overmaktens. At det fins en logikk i den israelske galskapen.

Det som oftest lyser med sitt fravær i slike "rasjonelle" forklaringer på Israels overmaktspolitikk, er det stadig større innslaget av bevisst manipulasjon og utnyttelse av jødiske fobier i denne politikken. Aldri før har trusselen om en ny tilintetgjørelse blitt gjort til en offisiell israelsk forsvarsdoktrine.⁴ Sommeren 2004 formante Israels daværende statsminister Ariel Sharon Frankrikes jøder om å emigrere til Israel. Det hevdes at dagens Europa minner om Europa på trettitallet, og at den økende kritikken av Israels politikk og ideologi er et uttrykk for en "ny" antisemittisme.⁵ Det som før "krigen mot terror" ble oppfattet som en politisk løsløst konflikt mellom to folk om territorier, flyktninger og grenser, blir nå sett på som et ledd i en politisk uløselig konflikt mellom godt og ondt, sivilisasjon og terror, fascisme og liberalisme, islam og demokrati, fundamentalisme og opplysning, jødene og deres fiender. En konflikt der det er logisk, og slett ikke galt, å ruste seg til en grenseløs krig og barrikadere seg for en permanent beleiring.

Det er selvsagt fullt mulig å komme frem til en slik oppfatning om konfliktens karakter på egen hånd, men ikke uten å ha tatt i betraktning de sterke politiske og ideologiske kreftene som fører til at det er nettopp slik den skal bli oppfattet. Jo flere jøder i verden som kan oppfatte konflikten som politisk uløselig og potensielt ødeleggende, ikke bare for Israel, men også for alle verdens jøder, desto sterkere blir deres støtte til et Israel som ydmyker sine naboer, river sine broer og bygger sine murer.

Jo mer redsel som dermed skapes, desto større blir oppslutningen om Masadas nåtidige kommandanter. Palestinske terrorhandlinger og antisemittisk propaganda gir dem selvsagt gode kort på hånden, og de sørger derfor bekymringsløst for å oppmuntre til begge deler. Det første ved en okkupasjon som systematisk fører til ydmykelse, hat og håpløshet, noe som gir en sikker grobunn for desperat vold, det siste ved systematisk å viske ut grensen mellom kritikk av Israel og jødehat.

Utnyttelsen av jødisk frykt for sionistisk ekstremisme er verken ny eller vanskelig å forklare. Den ble utnyttet på 30- og 40-tallet i rekrutteringer til jødiske terrororganisasjoner som Irgun og Stern-ligaen, og den utnyttet i dag i mobiliseringen av støtte til en israelsk politikk som er bygd på okkupasjon og kolonisering. Jo mer troverdig man kan fremstille trusselen om en antisemittisk forfølgelse og tilintetgjørelse, desto mer selvrådig og full av forakt for omverdenen blir den politikken som Israel tillater seg å føre.

Dette betyr ikke at truslene er fiktive og fobiene grunnløse (holocaust har funnet sted, islamistisk ekstremisme er et faktum, og antisemittismen lever fortsatt). Det er bare det at de blir utnyttet og manipulert for å fremme et Israel på bekostning av et annet: den uendelige krigens og de væpnede barrikadenes Israel, på bekostning av den mulige fredens og de revne murenes land.

Dermed er det galskap. Iallfall dersom man med galskap mener en politikk som raserer forutsetningene for det den sier at den vil bevare: et jødisk samfunn i Israel–Palestina. En politikk for selvmord. Det bevisst provoserte og påskyndede sammenbruddet av det palestinske samfunnet var ment endelig å skulle knuse forutsetningene for en palestinsk stat og dermed endelig å skulle befeste Israels herredømme i området, men dette har i stedet skapt grobunn for en ny og betydelig mer u håndterlig fiende. Den selvmordsbevæpnede formen for "asymmetrisk" krigføring som i Irak har beseiret verdens eneste supermakt, har i de knuste forhåpningenes Gaza og Vestbredden fått et økende rekrutteringsgrunnlag. **Radikal islamisme og ekstremisme har blitt det nokså forutsigelige svaret på den palestinske nasjonalismens ydmykelse og nederlag.** En fanatisk fiende med hele regionen som sitt "oppmarsjområde" har erstattet en pragmatisk fiende med de okkuperte områdene i Israel–Palestina som sitt. **Et Israel som ikke har hatt noe å gi, har skapt en fiende som ikke venter å få noe.**

Israel synes å tro at dets militære overmakt kan underkue også en slik fiende. Ved å effektivisere okkupasjonen, isolere enklavene, forsterke muren, konsolidere bosetningene, øke terroren i de militære straffeekspedisjonene og presisjonen i de målrettede mordangrepene. Men den militære overmaktens begrensninger har blitt stadig mer synlige etter hvert som fienden har blitt ideologisert og regionalisert. Israels forsøk på å slå ut den sjittiske Hizbollah–militsen ved å ødelegge store deler av Libanon, endte med en militær fiasko, som ikke bare skyldtes taktiske feilvurderinger og feiltagelser, men også manglende strategiske evner. En motstander som ikke kan bli slått ut med massiv innsats av militær overmakt, ja som under massiv innsats av militær overmakt faktisk klarer å slå tilbake, krever noe annet enn den militære overmaktens strategi.

Israels strategiske svekkelse fikk fart ved at USA i Irak skuslet bort sine evner til å overføre og utøve makt i regionen. Eventuelle trusler om regimeskifte og militære intervensjoner har mistet sin troverdighet. Ingen tror for alvor at USA med militære midler kan forhindre at Iran skaffer seg kjernevåpen. Enda mindre tror noen for alvor at israelerne kan det (selv om de blir mistenkt for å være gale nok til å ville prøve). De geopolitiske konsekvensene av en amerikansk retrett fra et Irak i oppløsning kan bli enorme. Regimer med støtte fra Vesten kan komme til å falle, og islamistiske partier og bevegelser kan komme til makten. Israels strategiske allianse med USA kan vise seg å bli en belastning og den militære overmakten et fantasifoster. Noen har sammenlignet Midtøsten 2007 med Europa i 1914, en orden på grensen til sammenbrudd, en stein som blir kastet (eller et velrettet skudd) fra et jordras.

Alt er ikke et resultat av Israels handlinger, men altfor mye er det. I altfor mange år har Israel overvurdert sin evne til å overleve i harnisk mot sine omgivelser. I altfor mange år har den jødiske frykten blitt utnyttet og manipulert for en politikk bygd på overmot og overmakt. I altfor mange år har Israel tillatt ekstreme politiske og religiøse strømninger å prege den politiske dagsorden. I altfor mange år har Israel skapt seg flere fiender uten å skaffe seg flere venner.

I altfor mange år har Israel gravd sin egen grav.

Jeg blir i to dager til. Tidlig om morgenen går jeg med mine to fettere til den lille sefardiske synagogen i kvartalet der Isak bor og leser *kaddish* over Bluma. Min andre fetter Jakob har fløyet inn med sin familie fra Durban i Sør–Afrika,

der han har vært bosatt lenge. Jakob er den mest tradisjonsbundne av oss. Ifølge tradisjonen har han revet i stykker skjorten sin og påsett at Isak har revet i stykker sin. I henhold til tradisjonen samles vi også etterpå til "sitting", *shiva*, i den dødes hjem. Bluma levde de siste årene i leiligheten ved siden av Isak, så det er inn i Isaks og Saras dagligstue at ekstrastoler blir båret inn og forfriskninger blir servert, og hvor alle de som vil hedre Blumas minne og trøste hennes etterlatte og minnes det som var, kommer og går. I syv dager krever den jødiske tradisjonen at man sitter over en avdød. Det er en fin tradisjon som gir mange anledninger til trøst og ettertanke, og jeg hadde gjerne sittet tiden ut.

Den siste ettermiddagen besøker jeg venner i en forstad nord for Tel Aviv. De har lenge vært blant dem som har kritisert Israels politikk og som lenge har trodd på en forandring, men jeg har aldri før sett dem så oppgitte. Vi går opp på takterrassen hvor man kan se både havet i vest og høydene mot Vestbredden i øst. Og et eller annet sted nedenfor høydene den nye muren. "Vi er stengt inne på nytt," sier de og smiler innadvendt.

Jeg tenker på dem når jeg et drøyt halvår senere leser et avisintervju med den tidligere presidenten i det israelske parlamentet, Avraham Burg, som tidligere også var talsmann for den sionistiske bevegelsens viktigste institusjon, Jewish Agency, og også tidligere kandidat til formannsstillingen i det israelske arbeiderpartiet (2001), men etter hvert en stadig skarpere kritiker av Israels politikk. Hans far, Yosef Burg, var en ledende representant for den tidligere religiøse sionismen og minister i flere israelske regjeringer på femtitallet.

Avraham Burg er kort og godt ingen hvem som helst i Israel.

Intervjuet dreier seg om Burgs nyutkomne bok med tittelen *Å beseire Hitler*⁶ hvor han skriver at Israel har blitt "en sionistisk getto, et imperialistisk og brutalt sted som utelukkende stoler på sin egen styrke."

Intervjueren er synlig opprørt.

"I boken din fremstiller du Israel som en slags avskyelig mutasjon," sier han. "Det synes som om det ikke bare er okkupasjonen som er ditt problem."⁷

"Okkupasjonen er bare en liten del av det," svarer Burg. "Israel er et samfunn preget av frykt. Skal vi være i stand til å gjøre noe med vår besatthet av vold, må vi komme til bunns i vår frykt. I bunnen av vår frykt, seks millioner utslettede jøder."

"Så du mener at vi er fanger i vår skrekk og frykt og bare tyr til vold fordi Hitler har påført oss en så stor psykisk skade?"

"Ja. Den israelske høyresidens store seier i kampen om Israels sjel er at den lyktes med å gjennomsyre den med absolutt paranoia. Jeg innser at vi har fiender, men er de absolutte? Er enhver fiende Auschwitz? Er Hamas den onde skjebnen?"

Neste morgen tar jeg en drosje til flyplassen. For hvert besøk har trafikken på motorveien fra Tel Aviv til Jerusalem blitt tettere og mer nervøs. Landskapet omkring har også blitt forandret. Ny bebyggelse dekker stadig mer av de dyrkede jordbruksområdene. Heisekraner og bulldosere i hektisk aktivitet overalt. Man kan bokstavelig talt se hvordan den israelske økonomien vokser,

og med den velstanden til en voksende israelsk middelklasse. Den økonomiske kløften vokser også, men her skiller ikke Israel seg fra andre land i globaliseringens turbokapitalistiske gevinstkarusell. Det som skiller Israel fra andre land, er at dette pågår side om side og i forbindelse med okkupasjon, kolonisering og destruksjon. Bare noen kilometer borte, ja enkelte steder bare et steinkast unna, er de samme menneskene som her bygger et samfunn, i full gang med å rasere sine naboers. Og i full sving med å bygge seg en mur mellom det ene og det andre.

Ja, det er slående hvordan det ene så tilsynelatende bekymringsløst, for ikke å si tankeløst, kan foregå praktisk talt innefor synsvidde til det andre. Hvor lett galskap kan maskeres som normalitet. I løpet av Oslo-prosessens korte sommer var det vanskeligere. For en kort periode ble det stilt høyere krav til normaliteten. Da gjaldt det som normalt at en uendelig okkupasjon var en umulighet og at fred med palestinerne var en mulighet. I løpet av den lange vinteren som fulgte, gjelder det som normalt at fred med palestinerne er umulig, og at en uendelig okkupasjon er mulig.

Det er dette som er galskapen. Uendelig okkupasjon er ikke noen mulighet. Fortsatt militær overmakt er ikke noe overtak. Fortsatt barrikadering mot palestinerne er ikke noe vern. Den muren som skal stenge palestinerne ute, kommer også mer og mer til å stenge jødene inne.

Selvdestruksjon er en særegent menneskelig evne og mulighet. Mennesket kan både bygge samfunn og rasere dem. I noen år på 1990-tallet var det mange med meg som så en mulighet til å bygge noe nytt av det som en gang ble revet ned i Israel–Palestina. Det var ikke en mulighet som kunne være der for bestandig, men en svært tidsbundet anledning knyttet til høyst spesielle omstendigheter.

Jeg tror at man nå har forspilt denne muligheten. Det som nå er blitt revet ned kommer det til å ta svært lang tid å bygge opp igjen, hvis det noensinne kommer til å skje. **Drømmen om en palestinsk stat er knust for overskuelig tid, men det samme er også drømmen om et Israel i fred og forsoning med sin omverden.**

Min tante Bluma er begravd, tenker jeg, og med henne et av de siste båndene til den generasjonen som etter krigen søkte til Israel for å komme vekk fra gettoen og overvinne Auschwitz.

Hun kunne neppe ane at hun skulle dø innenfor murene til en ny getto — i frykten for et nytt Auschwitz.

Vi står fast i bilkøen til den tungt befestede sikkerhetskontrollen ved innkjøringen til flyplassen. En rutinert undersøkelse gjennom sidevinduet, og vi blir vinket igjennom. Andre biler blir vinket inn til siden for en mer tidkrevende kontroll. Sikkerhetskontrollene kan ta tid, det må man regne med når man skal ta flyet fra Tel Aviv. Av gammel erfaring har jeg satt av tre timer til alt sammen. Er det noe jeg har respekt for i Israel, så er det sikkerhetskontrollene.

Det jeg ikke har regnet med, er det som hender i passkontrollen. Det har ingenting med sikkerheten å gjøre. Det har med mitt forhold til Israel å gjøre.

"Kan jeg få se ditt israelske identitetskort?" spør den unge kvinnelige passkontrolløren etter en uvanlig lang titt på dataskjermen.

Jeg svarer at jeg ikke har noe, at jeg aldri har hatt noe, at jeg er svensk statsborger og alltid har vært det.

"Du er israelsk innbygger," sier hun, som til et barn som har blitt knepet i rampestreker.

"Jeg bodde her i to år for over førti år siden," svarer jeg.

"Du bor fortsatt her," sier hun lakonisk og skriver ordet "innbygger" og et nummer fra dataskjermen i passet ved siden av utreisestempelet.

Hun kunne også ha sagt: "Du kommer aldri til å bli fri fra Israel."

Jeg begynner å bli redd for at hun har rett.

---

¹ Under pogromen i Kielce ble om lag førti jøder (av de ca. to hundre som hadde kommet tilbake etter krigen) drept av en antisemittisk mobb. De ble slått, steinet, sparket og skutt til døde. I en påfølgende voldsbølge ble flere jøder drept flere steder i Polen. Se Jan T. Gross: *Fear. Anti-Semitism in Poland after Auschwitz*, Princeton University Press 2006.

² Fra Claes Andersson: *Rumskamrater*, Bonniers 1975 (med takk till Ylva Eggehorn).

³ For eksempel historikeren Benny Morris, som etter å i detalj ha utforsket overgrepene mot den arabiske befolkningen i forbindelse med opprettelsen av staten Israel i 1948 og dermed innsett omfanget av dem (Morris 1993), har trukket den konklusjon at palestinerne aldri kommer til å bli en "partner for fred" og at Israel derfor ikke har noe annet valg enn å undertrykke dem i overskuelig fremtid.

⁴ I november 2006 ble den høyreekstreme politikeren Avigdor Lieberman utnevnt til visestatsminister og minister for "strategiske trusler", der man hovedsakelig sikter til en iranske trussel om kjernevåpen. En av dem som har argumentert for trusselen om et nytt holocaust, er historikeren Benny Morris: "Der Zweite Holocaust", publisert i tyske *Die Welt*, 6.1.2007, www.welt.de

⁵ Se blant annet brennemerkningen av den jødisk-britiske historikeren Tony Judt i Alvin H Rosenfeld: "Progressive Jewish Thought and the New Anti-Semitism", American Jewish Committee, dec 2006. For en kraftig imøtegåelse av påstanden om en ny antisemittisme, se Steven Bellers artikkel i tidskriftet *Patterns of Prejudice*, Vol. 41, No. 2, 2007: "In Zion's hall of mirrors: a comment on 'Neuer Antisemitismus?'"

⁶ I hebraisk original: *Lenatzeah Hitler*, Yedioth Aharonoth 2007.

⁷ Ari Shavit: "Leaving The Zionist Ghetto", *Ha'aretz* 7.6.07, www.haaretz.com.

Published 2007-11-28

Original in Swedish

Translation by Trond Lundberg

Contribution by Samtiden

First published in *Det förlorade landet*, Albert Bonnier Förlag, 2007 (Swedish version)

© Göran Rosenberg/Samtiden (Norway)

© Eurozine